

WIJSHEID IS WERK

DE STOÏCIJNSE KUNST VAN LEREN,
TWIJFELEN EN DOEN

Wisdom Takes Work

RYAN HOLIDAY

De vier deugden

Lang geleden kwam Hercules bij een tweesprong. Op een stille weg in het heuvelachtige Griekenland, in de schaduw van knoestige pijnbomen, maakte de beroemde held uit de Griekse mythologie kennis met zijn lot.

Waar of wanneer het precies was, dat weet niemand. We lezen erover in de verhalen van Socrates. We zien het terug in de prachtigste kunst uit de renaissance. We kunnen zijn ontlukkende energie, zijn stevige spierballen en zijn angst voelen als we naar de klassieke cantate van Bach luisteren. Als John Adams in 1776 zijn zin had gekregen, zou Hercules op die tweesprong vereeuwigd zijn op de officiële stempel van de zojuist opgerichte Verenigde Staten.

Want op die plek, voordat de held wereldberoemd zou worden vanwege zijn twaalf werken, voordat hij de wereld had veranderd, kreeg Hercules te maken met een lastige situatie, een die zijn leven voorgoed zou veranderen.

Welke richting zou hij kiezen? Waar zou hij naartoe gaan? Dat is waar het in dit verhaal om draait. Alleen, onwetend, onzeker, wist Hercules het net zoals zoveel anderen niet.

Waar de weg zich splitste, stond een knappe godin die hem elke verleiding aanbood die hij zich maar kon voorstellen. Gehuld in een mooie jurk bood ze hem een gemakkelijk leven aan. Ze zwoer dat hij nooit meer te maken zou krijgen met be-

geerte, ongeluk, angst of pijn. Volg mij, zei ze, en al je wensen zullen worden vervuld.

Op het andere pad stond een streng kijkende godin in een zuiver wit gewaad. Zij riep hem op zachtere toon. Ze beloofde geen beloningen, behalve het soort beloningen dat je kreeg na hard werken. Het zou een lange reis zijn, zei ze. Er zouden opofferingen worden gevraagd. Er zouden enge momenten zijn. Maar het was een reis die paste bij een god. Het zou van hem de persoon maken tot wie zijn voorvaderen hem graag wilden zien uitgroeien.

Was dit echt? Is het waargebeurd?

Doet het ertoe als het slechts een legende is?

Ja, want dit verhaal gaat over ons.

Over ons dilemma. Over onze eigen tweesprong.

Voor Hercules was het een keuze tussen ondeugd en deugd, de gemakkelijke en de moeilijke weg, het veel betreden pad en het pad dat minder mensen kozen. Een keuze waar we allemaal mee te maken krijgen.

Hercules aarzelde slechts even en koos toen de weg waardoor zijn leven een grote wending nam.

Hij koos voor deugd.

‘Deugd’ kan ouderwets lijken. Toch kan deugd, *arete*, worden vertaald als iets heel eenvoudigs en tijdloos: uitmuntendheid. Moraal, lichamelijk, geestelijk.

In de oudheid bestond deugd uit vier belangrijke onderdelen.

Moed.

Zelfbeheersing.

Rechtvaardigheid.

Wijsheid.

Keizer-filosoof Marcus Aurelius noemde ze de ‘maatstaven van goedheid’. Miljoenen mensen kennen ze als de kardinale deugden, vier bijna universele idealen die door het christendom

en het merendeel van de westerse filosofie zijn overgenomen. Maar ook in het boeddhisme, hindoeïsme en bijna elke andere levensbeschouwing die je je maar kunt bedenken, worden ze net zo hooggeschat. Zoals C.S. Lewis uitlegde, heten ze niet 'kardinaal' omdat ze door de kerkelijke autoriteiten worden opgelegd, maar omdat ze afstammen van het Latijnse *cardo*, dat as of spil betekent.

Deze deugden zijn cruciaal. Ze vormen de spil van een goed leven.

Ze vormen ook het onderwerp voor dit boek en voor deze reeks.

Vier boeken.* Vier deugden.

Eén doel: je helpen kiezen...

Moed, dapperheid, uithoudingsvermogen, standvastigheid, eer, opoffering...

Zelfbeheersing, gematigdheid, kalmte, evenwichtigheid...

Rechtvaardigheid, eerlijkheid, dienstbaarheid, kameraadschap, goedheid, vriendelijkheid...

Wijsheid, kennis, scholing, waarheid, zelfreflectie, rust...

Dit zijn belangrijke deugden als je in elk opzicht een eervol, roemrijk en uitstekend leven wilt leiden. Karaktereigenschappen die John Steinbeck zo treffend omschreef als 'plezierig en gewenst door de eigenaar ervan. Ze zorgen ervoor dat hij daden verricht waarop hij trots en waarover hij tevreden kan zijn.' Maar de 'hij' heeft hier betrekking op iedereen. Er bestond geen vrouwelijke variant van het woord *virtus* in Rome. Deugd was niet mannelijk of vrouwelijk, het woord bestond gewoon.

Dat is nog steeds zo. Het maakt niet uit of je een man of een vrouw bent. Het maakt niet uit of je lichamenlijk sterk bent of ontzettend verlegen, een genie of slechts redelijk intelligent. Om

* Dit is het vierde boek.

het juiste te doen heb je bijna altijd moed nodig, net zoals discipline onmogelijk is zonder de wijsheid die je vertelt wat de moeite waard is om te kiezen. Wat voor zin heeft moed als hij niet wordt ingezet voor rechtvaardigheid? Wat voor zin heeft wijsheid als ze ons niet bescheidener maakt?

Noord, oost, zuid, west: de vier deugden zijn als een soort kompas (er is een reden dat de vier windrichtingen op een kompas de ‘kardinale richtingen’ worden genoemd). Ze leiden ons. Ze laten ons zien wie we zijn en wat echt is.

Aristoteles omschreef deugd als een soort ambacht, iets wat je kunt najagen, net zoals iemand de beheersing van een beroep of een vaardigheid najaagt. ‘We worden bouwers door te bouwen en we worden harpisten door de harp te bespelen,’ schrijft hij. ‘Op dezelfde manier kunnen we rechtvaardig worden door rechtvaardige daden te verrichten, zelfbeheersing verwerven door beheerst te handelen, dapper worden door dapper te handelen.’

Deugd is iets wat we doen.

Het is iets waarvoor we kiezen.

Niet één keer, want de tweesprong waarop Hercules zich bevond was geen eenmalige gebeurtenis. Het is een dagelijkse uitdaging, een waarmee we niet slechts één keer maar constant, herhaaldelijk, te maken krijgen. Zullen we egoïstisch of onbaatzuchtig zijn? Dapper of bang? Sterk of zwak? Wijs of dom? Zullen we een goede gewoonte aanleren of een slechte? Moedig zijn of juist laf? Onwetend zijn of een nieuw idee onderzoeken?

Hetzelfde blijven... of groeien?

De gemakkelijke weg of de juiste weg?

Inleiding

Het einde van zijn is weten, en als je zegt dat het einde van kennis actie is, dan ja, is het einde van die actie weer kennis.

– RALPH WALDO EMERSON

Van alle deugden is wijsheid de meest ongrijpbare. Wijsheid is iets waarnaar je streeft, iets wat we altijd proberen te verwerven.

Toch weten we dat het bijna zeker is dat we nooit wijsheid zullen verwerven, althans niet volledig. Echte wijsheid is iets wat we slechts kunnen benaderen. Ook al werken we een heel leven keihard, toch weet wijsheid telkens aan onze greep te ontsnappen en glipt ze met elke stap verder weg in de verte. Wijsheid is als de horizon die nooit bereikt kan worden.

Dezelfde ongrijpbaarheid geldt als we proberen wijsheid te omschrijven. Wijsheid is duidelijk meer dan slim zijn, meer dan het bezit van kennis en feiten, meer zelfs dan inzicht. Wijsheid is intelligentie, intuïtie, ervaring en opleiding, filosofische en praktische kennis, bewustzijn en verstand, perspectief, scherpzinnigheid, en ja, de ‘prudentie’ die de oude Grieken soms wijsheid noemden.

Het zijn al deze dingen en toch op de een of andere manier nog zoveel meer.

Dus eigenlijk zeg je dat je me niet kunt vertellen wat wijsheid is of hoe je haar kunt verwerven?

Ja. Welkom in het leven. Het is ingewikkeld. Slechts een dom iemand gelooft in eenvoudige oplossingen die je stap voor stap kunt volgen.

Wijsheid is hard werken. Net als liefde en geluk en alles wat de moeite waard is, kan wijsheid niet verworven worden met trucjes of door een gemakkelijke route te kiezen. Iemand die beweert dat hij of zij een gemakkelijke weg kent om er te komen is een leugenaar, en iemand die beweert dat hij of zij wijs is, is het hoogstwaarschijnlijk niet.

Er is één ding dat we met zekerheid kunnen zeggen over wijsheid en dat is dat het niet iets is waarmee je wordt geboren.

Toch komen de andere deugden eruit voort. Hierdoor wordt wijsheid de moeder van alle deugden genoemd. Kan iemand die niet begrijpt wat gevaar is echt dapper zijn? Zonder wijsheid, hoe zou zij weten waar zij dapper voor moet zijn? Is het geen verspilling van zelfbeheersing als je wijsheid op het verkeerde richt of haar inefficiënt gebruikt? Je kunt een goed hart hebben, maar zonder bekwaamheid, zonder slimheid en perspectief, zullen je pogingen om rechtvaardig te zijn zeker mislukken.

Wijsheid is, zo kunnen we zeggen, dat je weet...

... wat je moet doen,

... wanneer je het moet doen,

... en hoe je het moet doen.

Wijsheid is weten wat wat is.

Wijsheid is het vermogen om duidelijk te zien wat zich recht voor je neus bevindt. Het is leren begrijpen hoe dingen werken, waarom dingen gebeuren, waar dingen zich nu bevinden en wat er misschien hierna gebeurt. Wijsheid betekent niet dat je een encyclopedische kennis van feiten en cijfers ontwikkelt, het is iets wat zowel diepgaand als praktisch is. Want het was niet

Gandhi's scherpzinnige juridische geest die ervoor zorgde dat hij *mahatma* werd.

Wijsheid valt moeilijk te omschrijven, maar het tegenovergestelde is dat niet. Net zoals moed ingewikkeld is en lafheid eenvoudig, geldt dat ook voor wijsheid. Ze is een deugd waarvan de ongrijpbaarheid een sterk contrast vormt met dwaasheid. We herkennen een dwaas zodra we er een zien. We weten dat we er niet een willen zijn.

Net zoals niemand wijs wordt geboren, wordt ook niemand dom geboren. Onwetend, ja, maar dom blijven is een keuze. Waar kiezen we voor?

Zowel wijsheid als domheid zijn in zekere zin asymptoot. Sommigen van ons bevinden zich verder van de assen dan anderen – sommigen zijn slimmer, sommigen zijn beter opgeleid – maar omdat de functie oneindig is, zijn de mogelijkheden eindeloos. Er valt altijd meer te leren, meer te weten te komen, meer te begrijpen over de wereld en jezelf. Het tegenovergestelde is ook waar. Het maakt niet uit hoe dom iemand lijkt te zijn, je kunt altijd verrast worden, want de menselijke domheid is ook oneindig.

We jagen wijsheid na om een belangrijke reden: we hebben haar nodig. Later en nu. Het leven is een spel van de denkende mens. Een beslissing over onze toekomst doet zich op de ene dag voor, een moreel dilemma op de dag erop. Complexe problemen. Ingewikkelde mensen. Verwarrende situaties. Verborgene kansen.

Op deze momenten, klein of groot, is de wijsheid die je nodig hebt er, of niet. Ervaring, kennis en begrip zullen zich verzameld hebben, of niet. We hebben het noodzakelijke onderzoek gedaan, of niet. Op dat moment ontdekken we dat je wijsheid moet verdienen door te leren.

Daardoor is wijsheid een verlate indicator van werk dat lang

geleden is gedaan, van fruit dat is voortgekomen uit het zaadje dat lang geleden werd geplant. Zoals de oude Grieken ons leerden, kunnen we slechts oogsten wat we hebben gezaaid.

DIT IS DE MANIER

Seneca vertelt het verhaal over een pretentieuze, maar luie Romein. De Romein wilde indruk maken op zijn geleerde vrienden, maar in plaats van talloze uren te lezen, schafte hij een aantal goed belezen tot slaaf gemaakten aan. Een ervan kende Homerus uit zijn hoofd. Een andere kende Hesiodos. Hij had een tot slaaf gemaakte voor Sappho, een andere voor Pindarus en een voor Simonides. Hij had er een voor ieder van de Griekse dichters uit de oudheid met wie een Romein in de betere kringen bekend hoorde te zijn.

Hij dacht dat hij tijdens etentjes ermee weg zou komen als hij zich zou laten souffleren door deze mannen, om hen bij de hand te hebben elke keer als hij iets moest opzoeken, totdat een vriend tegen hem zei dat hij lessen in worstelen moest nemen. ‘Maar ik ben zwak en fragiel,’ antwoordde de man. ‘Dat moet je niet zeggen,’ zei zijn vriend op plagende toon. ‘Bedenk hoeveel enorm gezonde slaven je hebt!’

We wensen allemaal dat er een manier is om iets voor niets te krijgen, dat we vooruit kunnen spoelen naar het deel waar we ‘het’ allemaal hebben. We gaan op zoek naar trucjes en cheats, alsof het behalen van wijsheid mogelijk is zonder ongelooflijk veel moeite doen, zonder een leven lang studeren. Dit, zo herinnert Seneca ons eraan, kan niet worden uitbesteed aan een ander.

Er bestaat geen technologie die het voor je kan doen. Er is geen app. Geen leraar die gewoon alles in je hersenen downloadt. Geen goeroe die je naar verlichting leidt, of een sjamaan

die je een dosis wijsheid kan geven. Het gaat niet om waarmee je bent geboren. Het gaat erom wat je ermee doet.

Het pad naar wijsheid is niet alleen hobbelig, het wordt ook nog eens bewaakt door trollen en er liggen overal obstakels. Er zijn doodlopende wegen. Er zijn valkuilen vol wanhoop. Er zijn steile pieken en angstaanjagende wonderen. Er is zoveel afstand die moet worden overbrugd. Je zult onaardige mensen en vervelende ideeën tegenkomen op je weg. Ben je sterk genoeg om daarmee om te gaan? Ben je klaar voor een lange tocht? Of wil je dat alles leuk, gaaf en gemakkelijk is?

Zelfs als je van nature talent hebt, zelfs als je al op de beste scholen hebt gezeten, is wijsheid niet van jou. Zo schrijft Seneca: 'Er blijft een hoop werk over; om het aan te kunnen moet je je volledig inzetten in de uren dat je wakker bent en al je pogingen moeten erop gericht zijn als je resultaat wilt boeken.'

Daarom is dit boek niet een boek over wijsheid, maar eerder een boek over al dat werk dat je ervoor moet doen. Mijn doel is om de methodes uit te leggen van een aantal van de wijste mensen die ooit hebben geleefd, maar ook de vallen te bespreken waarin de domme mensen zijn getrapt. Dit zijn niet altijd methodes die deze mensen zelf onder woorden brengen. Wijze mensen praten niet vaak over hun wijsheid en domme mensen weten niet dat ze dom zijn, maar beiden hebben ons iets beters gegeven, namelijk hun voorbeeld.

Wijsheid is millennia lang het werk van grootse mannen en vrouwen geweest, lang voordat Socrates naar verluidt filosofie uit de hemel naar de aarde haalde. We zullen kijken naar de ideeën van Michel de Montaigne en Ralph Waldo Emerson, onze gidsen in dit boek. Daarnaast bestuderen we de puinhopen en domheid van mensen die beter hadden moeten weten. We zullen naar de geduldige en praktische wijsheid van Lincoln kijken, en het afzetten tegen het sterk contrasterende impul-

sieve onvolwassen gedrag van zogenaamde genieën die, ondanks al hun denkvermogen, er niet in slagen veel te begrijpen.

Voor het merendeel kijken we naar het werk dat ze deden, omdat niemand zijn wijsheid cadeau kreeg.

Zoals de andere deugden is wijsheid het bijproduct van de juiste dingen doen op de juiste manier op de juiste tijd, niet slechts één keer, maar voortdurend je hele leven lang. Het is het gevolg van een methode, en toch bezit niemand ooit echt wijsheid.

Dat komt doordat het de methode is.

Het is ook geen vernieuwende methode, maar dezelfde aanpak, dezelfde vragen die mensen hebben gesteld en dezelfde actie die ze hebben ondernomen sinds ze op deze aarde rondlopen. Het zijn mentoren en leerlingen. Het is het bestuderen van de geschiedenis. Het is lezen, heel veel lezen. Het is ervaringen opdoen. Het is graven, ontdekken, ontleden, bespreken, discussiëren en antwoorden eisen. Het is gerichtheid en observatie. Het is fouten vermijden en ervan leren. Het is zelfevaluatie. Het is onze aannames aanvechten. Het is een leerling blijven, hoe oud of deskundig we ook zijn.

De methodes lijken misschien eenvoudig, maar er je leven lang aan wijden? De dagelijkse opbrengst ervan is misschien bescheiden, maar als je kijkt naar een heel leven...

We kunnen wijzer worden, maar nooit wijs.

Slimmer, maar nooit slim.

Dichterbij komen, maar haar nooit bereiken.

Wijsheid is beschikbaar voor iedereen die bereid is om te leren.

Wijsheid is niet prettig.

Wijsheid is een strijd die moet worden gewonnen.

Wijsheid betekent hard werken.

Wijsheid is de moeite waard.

DEEL 1

DE AGOGÉ

(TIJD OM TE OEFENEN)

Geen man was ooit toevallig wijs.

— SENECA

We moeten zelf wijsheid verkrijgen. Niemand kan ons er les in geven. De belangrijkste beslissing die iemand kan maken in zijn leven is een leerling worden en er een te blijven, niet alleen op school of het werk, maar voor het leven. Dat wijze mensen zo weinig over wijsheid praten heeft een reden. Ze zijn nog steeds druk met het zoeken ernaar, ze zien zichzelf nog steeds als leerlingen. Een goede opleiding brengt ons een goed moreel kompas, goede ideeën en gewoontes bij. Deze vaardigheden stellen ons in staat om alles te leren wat de wereld ons kan leren. Wat we in onze hersenen stoppen, in het bijzonder tijdens onze jeugd maar ook dagelijks, vormt een soort bankrekening waar we later gebruik van kunnen maken. De gewoonte die we nu vormen zal ons helpen... of ons verraden. We moeten

leerlingen worden die geschiedenis, die de mensheid bestuderen. We moeten de vaardigheid ontwikkelen om te luisteren, te kijken, te leren. We moeten een sterke nieuwsgierigheid aanleren, een onverzadigbaar verlangen naar het verwerven van kennis. Voor het uitzetten van de koers van onze studie hebben we een ongelooflijke discipline en een aanzienlijke hoeveelheid moed nodig. Laten we beginnen.

Een hoogst ongebruikelijke opleiding...

Als afstammeling van een adellijke familie had Michel de Montaigne in zijn jeugd omringd moeten zijn door bedienden en hebben gebaad in weelde. In plaats daarvan stuurden zijn ouders hem naar een boerengezin in de buurt zodat hij bij hen kon leven. Zijn ouders deden dit niet om hem te verwaarlozen, maar om hem iets te geven wat hij thuis niet kon krijgen. De meeste rijke kinderen in de zestiende eeuw werden overgedragen aan minnen en kindermeisjes. Maar Montaigne, in de buurt maar in een wereld die ver verwijderd was van het enorme landgoed dat zijn naam droeg, had, in zijn woorden, ‘het geluk dat hij werd gevormd door de regels van het gewone volk en die van de natuur’.

Het was een ongebruikelijk begin van een ongebruikelijke opleiding, een die zou voortduren tot Montaigne op negenenvijftigjarige leeftijd zijn laatste adem uitblies.

Na die jeugd aan de boezem van zijn surrogaatgezin werd Montaigne naar huis gebracht waar zijn vader had bevolen dat niemand iets anders dan Latijn zou spreken met zijn zoon. In plaats van op te groeien met het plaatselijke Franse dialect, groeide Montaigne op in de wereld van Horatius en Cato, waardoor hij op natuurlijke wijze de taal leerde zoals de oude Grieken die hadden geleerd.

Zelfs bewoners van het dorp deden eraan mee, en jaren later was Montaigne verrast toen hij een van hen achteloos hoorde verwijzen naar een stuk gereedschap in het Latijn, zo diepgeworteld zat de gewoonte die men speciaal voor hem had aangeleerd. Omdat er binnen zijn gehoorsafstand geen andere talen mochten worden gesproken – zijn leraar Latijn was Duits en sprak geen woord Frans – leerde de jongen de moedertaal van de filosofie snel en pijnloos. De Romeinen waren voor het eerst rond 60 v.Chr. naar Bordeaux gekomen, en het Romeinse Rijk was al eeuwen geleden gevallen, maar voor Montaigne bestond de Urbs Aeterna voor altijd.

Al snel sprak Montaigne vloeiender Latijn dan zijn ouders en hij was vaardiger dan zijn leraar. Later herinnerde Montaigne zich: ‘Ik was al ouder dan zes jaar voordat ik meer Frans verstond (...) dan Arabisch.’

Je zou misschien denken dat een opleiding die zo streng en gericht was, en niet te vergeten vreemd, niet leuk was. Maar Montaigne was gelukkig, omdat hij enorm veel liefde en tederheid ontving terwijl hij gevormd werd door dit experiment. Hij zou later Grieks leren, op een enigszins traditioneler manier, maar zijn vader presenteerde alles als een spel. Montaigne herinnerde zich dat tijdens zijn vaders reizen naar het buitenland, opleidingsexperts hem adviseerden om de ziel van zijn zoon ‘geheel te vormen door zachtaardigheid en vrijheid’, dat zijn keuzes gerespecteerd moesten worden en dat hij van leren moest houden. Het is daardoor geen wonder dat Montaigne op zijn sterfbed geloofde dat hij de beste vader had gehad die er ooit had bestaan.

Slechts twee keer in zijn leven kreeg Montaigne straf – zachtaardig, merkte hij op – iets wat vele kinderen van nu niet kunnen zeggen en maar heel weinig kinderen in de zestiende eeuw. Op de meeste ochtenden werd hij niet wakker gemaakt door

een zeurende ouder of een strenge schoolmeester, maar door prachtige liederen van muzikanten die door zijn vader waren ingehuurd. Het was een manier om zijn zoon te leren over muziek, maar ook was het een manier om een nogal ontroerende zorg aan te pakken. Zijn vader geloofde namelijk dat het abrupt wakker maken van de ‘gevoelige hersenen van kinderen’ door het kind wakker te schudden of ertegen te schreeuwen, grensde aan wreedheid.

Op zevenjarige leeftijd las Montaigne Ovidius voor zijn plezier, omdat hij toen al de neerbuigende toon in kinderverhalen zat was. Maar hij was niet slechts een boekenwurm. In het huishouden van de Montaignes was alles een mogelijkheid om te leren. Zelfs grapjes of fouten vormden voer voor discussie of lessen. Alles was bedoeld om ‘te dienen als een uitstekend boek’, elke situatie vormde een gelegenheid om iets van te leren, zelfs ‘een schildknaap die oneerlijk is, een stommitieit van een lakei, iets wat tijdens het eten was gezegd’. Het waren allemaal kansen om iets te bespreken, erover te discussiëren en het voorval te analyseren. Alles moest in twijfel worden getrokken. Elk idee moest worden herleid naar de oorspronkelijke bron. Aan grote filosofen werd om advies en antwoorden gevraagd, maar ook zij werden betwist. ‘Haal alles door een zeef,’ zou Montaigne later zeggen als het ging over hoe je een kind moest onderwijzen, ‘en stop niets in zijn hoofd dat enkel gebaseerd is op autoriteit of vertrouwen.’

Hij had geleerd dat hij zich niet behoefde te schamen voor het maken van fouten. Hij werd zelfs aangemoedigd om toe te geven dat hij ze had gemaakt. Het belangrijkste wat je kinderen kunt leren, zei hij over de echte les die hij in zijn jeugd had geleerd, was ‘dat het toegeven van een fout die hij ontdekt in zijn redenering, zelfs wanneer hij de enige is die deze heeft opgemerkt, een daad van rechtvaardigheid en integriteit is, wat de belangrijkste eigenschappen zijn die hij nastreeft’. In Mon-

taignes familie was koppigheid een ondeugd, het geloof in de eigen onfeilbaarheid of superioriteit de enige blunder waarvoor men zich moest schamen.

Het moet een schok zijn geweest voor Montaigne toen hij voor het eerst een klaslokaal binnenging van het Collège de Guyenne, dat zijn vader mede had helpen oprichten. Om op eens omringd te zijn door andere studenten, door naar dit ding dat 'school' heet te gaan. Zoals Montaigne zou hebben geweten komt school van het Griekse woord dat 'vrije tijd' betekent. Toen, net als nu, laat het zien hoe ver verwijderd de etymologie is van de realiteit.

Montaigne hield er niet van hoe vaak zijn medeleerlingen en hij 'overgelaten werden aan het zwaarmoedige humeur van een woedende leraar'. Er was zoveel huiswerk, de dagen waren eindeloos; zijn medestudenten en hij vonden het ondraaglijk om 'veertien tot vijftien uur per dag te ploeteren als een kruier'. Ze werden gedwongen om passages uit het hoofd te leren, voor te dragen en te vertalen alsof deze geluiden, klanken en symbolen een vervanging waren voor begrip. Het is tragisch, zo vond Montaigne, maar geen verrassing dat zoveel kinderen een hekel hebben aan naar school gaan, en wat nog verdrietiger is, is hoeveel leraren een hekel hebben aan hun leerlingen.

Net zoals vogels voedsel in hun bek hebben dat ze 'zonder het te proeven in de snaveltjes van hun jongen proppen,' zei Montaigne, 'verzamelen onze leraren lesmateriaal in hun boeken en brengen het tijdelijk onder op de rand van hun lippen, om het vervolgens slechts uit te spugen en het door de wind te laten verspreiden'. Zijn medeleerlingen die konden herhalen wat ze van de leraren hadden geleerd? Ze waren niet meer dan papegaaien. 'Uit het hoofd leren is niet weten,' zou Montaigne later zeggen, 'het is bewaren wat ze je gegeven hebben en dat in je geheugen opslaan.'

Op school leerde hij de basisdingen: wiskunde, logica, poëzie. Maar hij droomde ervan om zelf de controle te hebben over zijn leren, en later was hij afgunstig toen hij hoorde dat Socrates zijn pupillen het merendeel van het spreken liet doen.

In tegenstelling tot school, was de rest van het leren in zijn jeugd actief. Dansen, paardrijden, met een speer omgaan, een instrument bespelen, hij nam alle lessen in zich op. Montaigne en zijn broers leerden allemaal het Franse spel tennis, wat ongebruikelijk was, omdat sporten niet als belangrijk werd beschouwd. Montaigne maakte vaak de grap dat veel van zijn medeleerlingen beter af zouden zijn geweest als ze alleen tennislessen hadden gehad, omdat school ze bespaard zou zijn gebleven en ze in elk geval in vorm zouden zijn geweest. Ook zou hen, zo merkte hij op, het ego bespaard zijn gebleven dat hoorde bij het gevoel dat ze een opleiding hadden genoten. In elk geval was hij opgeleid om niet een of andere slappe intellectueel te zijn, maar een actieve en energieke jongeman.

Wat elk opleidingsinstituut goedmaakt zijn de leraren. Ondanks alle gebreken en teleurstellingen van zijn traditionele opleiding werd Montaigne gezegend met verscheidene uitstekende leraren. Een ervan was George Buchanan, die naar Bordeaux was gekomen om te ontsnappen aan religieuze vervolging. De toekomstige leraar van koningen was ver van huis, en hij was in staat om de jonge Montaigne een werelds perspectief te geven.

Buchanan hield van theater en organiseerde vele toneelstukken op school en wist deze aparte jongen over te halen om erin op te treden.

Misschien was Buchanan de leraar die Montaigne later bedankte voor het aanmoedigen van zijn leesgewoonte. In een tijd waarin boeken duur waren en censuur heel gewoon, begreep deze leraar dat Montaignes nieuwsgierigheid niet kon worden bevredigd door het schoolprogramma. Ze kwamen tot een

overeenkomst. Zolang Montaigne zijn huiswerk deed, was hij vrij om op eigen houtje dingen te verkennen. We kunnen ons voorstellen dat Buchanan hem zachtjes in bepaalde richtingen stuurde en zelfs boeken uit zijn eigen bibliotheek aan hem uitleende. ‘Door te doen alsof hij niets zag,’ zei Montaigne dankbaar, ‘wakkerde hij mijn verlangen naar kennis aan en liet hij mij deze boeken, al was het in het geheim, verslinden.’

Het was ook een briljante zet, want Montaigne zag hoeveel van zijn medeleerlingen bij het verlaten van de school een hekel aan lezen hadden.

Een van de boeken die hij ontdekte was een prachtige folio-uitgave van de werken van Terence, geredigeerd door wetenschapper Erasmus, die Montaigne voor zichzelf kocht in 1549 toen hij zestien was. Hij las en herlas het later in zijn leven en vond het onmogelijk, elke keer als hij Terence oppakte, ‘om in zijn werk niet een nieuwe schoonheid en charme te vinden’.

Hij voltooide zijn opleiding verscheidene jaren eerder dan normaal. Hij had het goed gedaan. Hij had een betere ervaring gehad dan de meesten. ‘Maar toch was het nog steeds school,’ zei hij toen hij zijn ervaring op het college samenvatte. Wat kon hij laten zien van de jaren dat hij daar zat? Niets vergeleken met wat hij thuis had meegekregen, waar hij had leren houden van leren.

Het doel van leren is altijd het aanwakkeren van de nieuwsgierigheid geweest, het verlangen om de wereld en je plek erin te begrijpen. Vaak is dit precies wat later wordt gedoofd.

Van alle erfenissen die de jongen zou krijgen – waaronder de enorme stukken land, een wijnmakerij en een kasteel – was dit zijn grootste zegen. ‘Hij groeide gedwongen op binnen een aantal van de bizarste beperkingen die een kind ooit zijn opgelegd,’ merkte Montaignes biograaf Sarah Bakewell op, ‘en tegelijkertijd had hij een bijna onbeperkte vrijheid. Hij was een wereld op zich.’

Toch moest Montaigne, zoals alle afgestudeerden, de echte wereld binnengaan. Zijn vader had altijd begrepen dat de opleiding van zijn zoon niet slechts voor zijn bestwil was, maar ook om de jongen voor te bereiden op het leiden van het familiebedrijf, een ambt te bekleden, om een leider te zijn, bij te dragen aan de maatschappij door een fakkeldrager te zijn voor waarden die nog niet zo lang geleden in een ‘donkere periode’ verloren waren gegaan. Misschien dat Montaigne heel graag een leerling had willen blijven, maar het leven, en zijn vader, had andere plannen.

‘De eerste vijftien of zestien jaar heeft hij te danken aan het leren op school,’ schreef Montaigne later, ‘de rest hangt af van actie.’ We krijgen allemaal te maken met deze overgang, van school naar ervaring, van klaslokaal naar de school van het leven. Alle dingen waar Montaigne over had gelezen – Griekse democratie, het Romeinse Rijk, de juridische zaken van Cicero, de macht van de middeleeuwse kerk – daar zou hij nu in het echt mee te maken krijgen, niet in de gloed van de Gouden Eeuw, maar in het huidige, rommelige, troebele moment.

Na zijn rechtenstudie werd Montaigne magistraat in het parlement van Bordeaux. In deze baan moest hij ingewikkelde juridische zaken beoordelen en met verschillende rechtbanken contact onderhouden. In die tijd werden magistraten beoordeeld en ondervraagd op twee zeer verschillende manieren. Een aanpak, die tegenwoordig ook nog wordt gebruikt, was om de academische prestatie en kennis van de sollicitant te evalueren door hem te testen op zijn kennis. Een eenvoudigere aanpak was om de toekomstige magistraat een zaak te geven om te oordelen en te zien hoe hij het deed, wat zo onthulde hoe zijn gedachtegang werkte.

De laatste was de betere manier, merkte Montaigne op, ‘hoewel beide noodzakelijk zijn en beide samen moeten worden

gebruikt, moet het talent voor kennis toch minder gewaardeerd worden dan het talent voor rechtspreken. Oordelen kan zonder kennis, maar er is geen kennis zonder oordeel.'

Bijna zeker is het dat Montaigne zijn baan kreeg door de connecties van zijn vader. Maar in de meer dan vijftien jaar dat hij de baan had, ging hij begrijpen dat de wet kennen en de wet begrijpen twee heel verschillende dingen zijn. Hij had geleerd, zoals alle beroemde juridische kopstukken hebben geleerd, dat theorie aangepast moet worden aan de realiteit en niet andersom, en dat slechts echt pijnlijke ervaringen iemand kunnen leren hoe hij een meester wordt in zijn vak.

Montaigne beseftte al snel dat er veel buiten de boeken was gelaten toen hij kennismaakte met de ingewikkelde zaken van het mensenhart of de dubbelzinnigheid van het resultaat bekeek. Niet dat zijn collega's veel over hun vak nadachten. Montaigne herinnerde zich vol afschuw hoe hij zag dat een rechter van wie hij wist dat hij zijn vrouw bedroog een verdachte voor precies dezelfde misdaad straf gaf, net voordat hij een liefdesbriefje aan zijn maîtresse schreef.

Door jarenlang dit werk te doen ontwikkelde Montaigne dit oordeel; over hoe mensen in elkaar zitten, waar je een leugenaar aan herkent, hoe je in een zaak tot de waarheid komt. Hierdoor werd hij gevraagd te dienen aan het hof van Koning Karel IX en kreeg hij ook aan het einde van zijn juridische loopbaan de Orde van Sint-Michiël, de Franse ridderorde.

Om de echte wereld in te gaan is een schok voor alle jonge mensen. De overgang van het rijk van ideeën naar het rijk van koningen en rechtbanken was altijd een rommelige en teleurstellende, maar in het Frankrijk waarin Montaigne zich bevond en leefde moet het hebben geleken alsof het land uit elkaar viel.

Een generatie eerder had Michelangelo de Sixtijnse kapel geschilderd. Magellaan had de wereld rondgereisd. Copernicus

had de aarde onttroond als het centrum van het universum. De renaissance was opgebloeid en bracht prachtige kunst en wereldschokkende bewustwordingen. Een nieuwe wereld was ontdekt aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. Terwijl er geruchten ontstonden over verschillende culturen, moest zelfs het idee van omvang en vorm van de wereldbol dat de mens had opnieuw worden overwogen.

Naast de ontdekkingen en uitvindingen ontstond echter destabilisatie. De Kerk, die lange tijd een verbindende factor was geweest, werd nu ondermijnd door deze nieuwe manieren van denken, door de nieuwe technologieën die nieuwe ideeën verspreidden. Er was, in Montaignes woorden, een algemene overtuiging dat 'de wereld op zijn kop is gezet'. Voor het eerst begonnen mensen de onderdrukkende rol die priesters hadden in de samenleving in twijfel te trekken, en nog algemener, ze begonnen zich af te vragen: waarom zijn dingen zo? En: moesten ze op deze manier verdergaan?

Volgens de overleveringen nagelde Maarten Luther zijn stellingen op de deur van de kerk. De Reformatie en de Contrareformatie volgden. Er ontstonden opstanden en onrust. Nieuwe geloven staken de kop op, en ze vochten niet alleen voor hun recht om te bestaan, maar ook om macht om alle andere als ketterij te verpletteren. Inquisitie en vervolgingen woedden. De bloem van de renaissance verwelkte daar op het schavot. De tolerantie en acceptatie van de verlichting lag eeuwen verderop in de toekomst. Het was, en bleef, zoals een geleerde zei, een wereld die alleen door vuur verlicht werd.

In 1562 was Montaigne, die toen Karel IX diende, getuige van het bloedbad tijdens het beleg van Rouen, een gewelddadige katholieke opstand waarin meer dan duizend mensen werden vermoord tijdens een bloedig treffen door religieuze spanningen die Frankrijk verdeelden. Slechts een paar maanden eerder had

de hertog van Guise tientallen hugenoten afgeslacht die een kerkdienst bezochten in de stad Vassy. Een jaar later zou de hertog zelf worden doodgeschoten door een andere Franse edelman die hem langs de kant van de weg lag op te wachten. Toen de moordenaar werd opgepakt, werd hij gevierendeeld, alleen mislukte het vonnis en toen de ledematen van de man na meerdere pogingen niet van zijn lichaam werden gerukt, werd hij uiteindelijk uit zijn lijden verlost door het zwaard van de beul.

Represaille volgde op represaille wat uitliep op de slachtpartij op Bartholomeusnacht, waarin tienduizenden mensen werden vermoord en de lijken in de Seine werden gedumpt.

Dit alles moet zeer afschrikwekkend zijn geweest voor een man die had geleerd om intellectueel bescheiden te zijn, iemand die geloofde dat ideeën in twijfel moesten worden getrokken en dat mensen de neiging hebben fouten te maken. ‘Men neemt iemands vermoedens nogal ernstig,’ zou Montaigne zeggen, ‘als men iemand daarvoor levend verbrandt.’ Toch was dit heel gebruikelijk tijdens de loop van zijn leven; talloze mensen werden op de brandstapel gezet voor over het algemeen verzonnen misdaden. Tijdens de Spaanse inquisitie waren meerdere familieleden verbrand, onder wie een over-over-overgrootvader.

De hugenotenoorlogen duurden tientallen jaren en eisten het leven van meer dan een miljoen mensen, op vaak haast onbeschrijflijk gruwelijke manieren.

Hoe ver verwijderd was dit van zijn idyllische en beschermde jeugd waarin zijn vader hem beschermd had tegen de bloedbaden en de effecten ervan overal om hem heen, wanneer zijn leraren naar hem glimlachten en al zijn nieuwsgierigheid en excentriciteit aanmoedigden.

In een wereld die in de praktijk nog steeds middeleeuws was, die gekenmerkt werd door angst en vervolging, was een vrije of onconventionele denker zijn riskant. Dat gold ook voor op-

vallen. Als kooplieden die hun eigen fortuin hadden verdiend, kon de familie Montaigne er niets aan doen. De familie van moederskant van Montaigne waren maranen, Spaanse joden die zich tijdens de Spaanse inquisitie bekeerden tot het christendom omdat ze anders zouden worden gedood. De broers van zijn vader waren protestant.

Toen Montaigne las over mensen die anders waren dan hij, in het bijzonder de waarnemingen over de zojuist ontdekte volken die in de Nieuwe Wereld leefden, was hij eerder nieuwsgierig dan veroordelend. ‘Zoveel temperamenten, gezindten, oordelen, meningen, wetten en gebruiken leren ons om die van ons verstandig te beoordelen,’ zei hij. Vierendeelden de volken in de Amazone elkaar, zetten ze elkaar op de brandstapel, beschuldigden ze elkaar van zwarte magie? Wie was hier eigenlijk de barbaar?

Later liet hij een munt voor zichzelf slaan die hij bij zich kon dragen als geheugensteuntje. IK HOUD MIJN OORDEEL IN BERAAD, stond erop. Hij liet zich niet verleiden tot fanatisme en fundamentalisme. Hij nam geen deel aan ruzies en conflicten. Hij joeg niet na wat iedereen najoeg. Ook streefde hij er niet naar om anderen te verslaan of te overtreffen. Hij hield zijn hoofd koel terwijl de rest van de wereld dat verloor.

Deze discipline, deze tolerantie, zorgde er niet voor dat hij vrienden maakte, iets wat deze houding hem had moeten opleveren. Hij had het gevoel dat hij een man was zonder land. Hij wist dat hij een wandelend doelwit was. ‘Ik kreeg van alle kanten kritiek,’ klaagde Montaigne, ‘voor de Ghibellijnen was ik een Welf, voor de Welfen een Ghibellijn.’* Degenen die weigeren een kant te kiezen... maken twee keer zoveel vijanden.

Hij moet hebben aangevoeld dat hij aan het einde was gekomen van zijn werk als ambtenaar. Hoe kon iemand zich bezig-

* Welfen waren pausgezinden en Ghibellijnen waren keizergezinden.

houden met staatszaken als moord en vervolging algemeen geaccepteerd werden? Sinds wanneer was extremisme gewoon geworden? Wanneer had de toekomst zo onzeker gevoeld?

‘Alleen hij weet,’ zo schreef romanschrijver Stefan Zweig toen hij zich richtte op de werken van Montaigne tijdens de begintijden van de opkomst van het nationaalsocialisme, ‘dat er geen taak op de wereld zwaarder en moeilijker is dan het bewaren en behouden van intellectuele en morele onafhankelijkheid en deze onaangetast te houden gedurende een massale omwenteling.’ Je niet gek te laten maken door alle gekte om je heen vereist moed, discipline, rechtvaardigheid en wijsheid.

De omwenteling kwam voor Montaigne, op een onverwachte manier, aan het eind van de jaren zestig van de zestiende eeuw. Montaigne was aan het paardrijden op zijn landgoed toen hij in volle vaart op een andere ruiter botste en op de grond viel. Terwijl zijn vrienden zijn gebroken, stervende lichaam naar het huis droegen, voelde Montaigne hoe het leven hem ontglipte, hoe zijn ziel bijna op zijn lippen danste.

Net zo plotseling keerde het leven terug en kreeg Montaigne een tweede kans. ‘Stel je voor dat je bent overleden,’ schrijft Marcus Aurelius in *Overpeinzingen*. ‘Neem nu alles wat over is van je leven en leef het op de juiste manier.’

Marcus is een van de weinige stoïcijnen die nooit wordt aangehaald door Montaigne, maar hij begreep zijn idee. In het licht van deze bijna-doodervaring, leek de wet niet zo belangrijk meer. De zaken en rituelen van de rechtbank moeten bijna pijnlijk stompzinig, zelfs grotesk hebben geleken.

Dus hij stopte ermee.

‘In het jaar 1571 n.Chr.,’ schreef hij in een inscriptie in het Latijn dat hij had geleerd door de methodes van zijn vader, ‘is Michel Montaigne, 38 jaar, op zijn verjaardag, de dag voorafgaand aan de eerste dag van de maand maart, allang vermoeid

van het dienen van de rechtbanken en de staat, met zijn volle verstand, met pensioen gegaan. Hij is in de armen van de lerende maagden overgegaan om hier in alle rust en veiligheid zolang de lengte van dagen hem het gunnen, van zijn al bijna meer dan half geleefde leven, als het lot het hem toestaat om dit verblijf af te maken en deze heerlijke voorvaderlijke terugtrekking te wijden aan zijn vrijheid, rust en ontspanning.'

Hier in deze bibliotheek nam deze man, wiens opleiding zo lang geleid of gecontroleerd werd, de teugels volledig zelf in handen. Zijn vader was overleden, zijn carrière levenloos. Hij was zelf bijna gestorven. Zijn leven was nu voor de helft of meer over. Hij had het gewijd aan het bestuderen van andere mensen, het werken aan de problemen van andere mensen.

Nu zei hij 'genoeg' en hij ging dat oude bevel van het grote orakel van Delphi volgen: ken uzelf.

In de eerste paar jaar na het ongeluk was lezen het enige wat Montaigne leek te doen. In een toren op het landgoed dat zijn vader hem had nagelaten, schikte hij zijn boeken op de lange boekenplanken die de muren van het ronde gebouw bekleedden. Hij kon zijn hele bibliotheek in een oogopslag in zich opnemen, tientallen boeken, een leven van leren voor hem uitgespreid. Montaigne veranderde de kamer die zijn vader had gebruikt als kapel in een tempel van wijsheid. 'Boeken zijn mijn koninkrijk,' zei hij. 'Ik wil hier heersen als een absolute vorst.'

Als hij niet aan het lezen was, dacht hij na, genoot van zijn eigen gezelschap en de vrijheid om zijn gedachten te ontwikkelen, om zijn hersenen aan het werk te zetten.

'Hij loopt rond in de kamer,' zo omschrijft een biograaf Montaigne die in zijn element is, 'pakt het ene boek na het andere van de planken, slaat ze op een willekeurige plek open, leest een beetje en praat er dan over. Hij gaat maar door, spreekt wijs, grappig, vriendelijk, terwijl het flakkerende licht van de open

haard over zijn gevoelige, intelligente gezicht speelt en de vollemaan lichtplekken op de vloer maakt, totdat de wereld waaraan we gewend zijn verdwijnt door zijn gepraat en de onderdelen ervan golven en flikkeren in het licht van de open haard.'

Op de planken stond zijn schoolexemplaar van Terence. Daar waren de stoïcijnen: Lucretius, Horatius, Vergilius en Diogenes Laërtius. Zijn geliefde Plutarchus. 'Wat zal hij niet allemaal leren door *Parallele levens* van onze favoriete Plutarchus te lezen!' zou Montaigne hartstochtelijk zeggen, deze oude biograaf prijzend, niet alleen voor de manier waarop hij de 'datum van de val van Carthago vastlegde (...) alsmede van Hannibal en Scipio; net als (...) de naam van de plaats waar Marcellus stierf en hoe zijn dood daar aantoonde dat hij de taak onwaardig was'.

Montaigne had moeite gedaan om een aantal van zijn favoriete citaten in de balken van het plafond van zijn studeerkamer te kerven, precies boven de boeken. Vele waren van de Griekse filosoof Sextus Empiricus. ΟΥΚΑΤΑΛΑΜΒΑΝΩ (IK BEGRIJP HET NIET). ΕΠΙΕΧΩ (IK STOP). ΣΚΕΠΤΟΜΑΙ (IK ONDERZOEK). Van Terence: 'Ik ben een mens en niets menselijks is mij vreemd.' Van Socrates: 'Godeloosheid volgt trots als een hond.' Van Plinius: 'De enige zekerheid is dat niets zeker is.' En uiteraard van Epictetus: 'Dat waar mensen zich zorgen over maken zijn niet dingen, maar hoe ze over die dingen denken.'

Het is daardoor dan ook niet verwonderlijk dat toen Montaigne ging schrijven, hij begon met een vraag en niet met een stelling. '*Que sais-je?*' Wat weet ik? Wat wist Montaigne over zichzelf? Wat had hij geleerd van zijn unieke opleiding? Van zijn boeken? Van zijn peetouders die boeren waren? Van zijn vader? Van zijn leraren? Wat wist hij echt?

Hij nam afstand van het verwarrende geweld van zijn tijd en besloot de menselijke conditie te verkennen in de vorm van

meditaties die alle kanten opgingen; soms niet meer dan een pagina, soms bijna de lengte van een klein boek. Een essay, zo werd het genoemd, of in het Frans, een *attempt* (poging).

Montaigne schreef over vele onderwerpen: angst, luiheid, de genegenheid die we voelen voor onze kinderen, wreedheid, ervaring. Hij schreef ook over zijn favoriete auteurs, en de kanibalen uit de Nieuwe Wereld over wie hij had gehoord. Maar de onderwerpen van deze essays waren bijna altijd een beginpunt, een excuus om alles wat hem interessant leek te verkennen en te bekijken. Uiteindelijk kwamen ze allemaal terug bij de belangrijkste persoon van zijn onderzoek: zichzelf. 'Ik ben liever een autoriteit op het gebied van mezelf dan van Cicero,' zei hij.

'Hij volgde zijn onderwerp zoals een jonge hond talloze malen een koets najaagt over de weg om de buurt te verkennen,' schrijft een biograaf. 'Zijn soepele geest is ontspannen, licht en toch serieus. Hij pelt de schil van dingen af, ruikt vol plezier aan het fruit. (...) Hij is een beschouwer, een onderzoeker, een scepticus. Hij snuffelt aan overtuigingen, de meningen en gewoontes van mensen, en neemt een gedachte op en plukt er, een voor een, alsof hij een artisjok pelt, de blaadjes van gewoontes, vooroordelen, tijd en plaats van. Hij houdt de mening van de ene filosofie op, prijst en bewondert haar, en dan pakt hij de tegenovergestelde mening van een andere filosofie en prijst en bewondert die. Op zijn weegschaal weegt hij idee tegen idee af, mens tegen mens, gebruik tegen gebruik.'

De chaotische wereld waarin Montaigne geboren was, bood hem een unieke kans. Te lang had de Kerk de autoriteit over alles gehad. Nog steeds lag te veel kennis opgesloten in kloosters, ontoegankelijk en onpraktisch. Eeuwenlang werd de mens verteld dat hij of zij onbetekenend was. Waarheden die lange tijd onweerlegbaar waren, werden door Columbus en Coper-

nicus ontmaskerd als lachwekkend incorrect. Basale vragen die lange tijd niet gesteld waren, en zeker onbeantwoord bleven, kwamen nu naar boven drijven. Het feit dat niemand ooit eerder echt een essay had geschreven bewijst dat wel!

Starend naar zijn kat, die zich vermaakte met een speeltje, vroeg Montaigne zich af: 'Wie speelt hier met wie?' Zijn essays zitten vol met verhalen over dieren om zo te illustreren dat er een enorme, prachtige wereld daarbuiten is die we amper ervaren, in sommige gevallen kunnen we ons er zelfs geen voorstelling van maken. Wat dacht zijn kat wanneer hij met hem speelde? Wie was hij voor de kat? Hij is net zo verbaasd over zijn anatomie, seksdrive en emoties. Hij wil gewoon alles weten.

Hoe verfrissend was dit allemaal. Hoe nieuw en grensoverschrijdend zelfs. Het idee dat leren belangrijk is, dat de waarheid belangrijk is, dat Montaigne – dat het individu – een onderwerp was dat het verkennen waard was. Maar ook al was een deel ervan eenvoudig, gewoon omdat het leuk was, betekent dat niet dat de antwoorden eenvoudig te vinden waren. Het is een 'stekelige onderneming', zei hij, 'om een pad in de geest te volgen dat zo kronkelig is en door te dringen tot de duistere dieptes van de binnenste plooien'. Het was, zo wilde hij de lezer laten weten, moeilijker dan het eruitzag.

Bijna tien jaar lang werkte Montaigne aan deze essays, die in totaal meer dan duizend pagina's vulden. Hij schreef voornamelijk voor zijn eigen profijt, en door dit proces creëerde hij een zeer andere manier van 'zelfverbetering'. Kon het iemand wat schelen? Terwijl er een burgeroorlog woedde in Frankrijk, terwijl mensen vochten over de restjes van een religieuze doctrine, voerde hij een strijd tegen zijn eigen onwetendheid, verkende de dingen die mensen vreemd en prachtig maken. Dit zou zijn blijvende bijdrage aan de mensheid zijn. Hij spon de draad die kunstenaars, journalisten, sociale wetenschappers,

psychologen en memoïresschrijvers sindsdien mee hebben gegeven.

In 1580 gaf hij zijn eerste essays uit. Die vonden al snel hun weg naar de huizen van bijna iedere edelman in Frankrijk die kon lezen. Koning Henry III las een exemplaar. Francis Bacon las ze en vond ze geweldig. In 1603, toen Montaigne in het Engels werd vertaald, kocht autodidactische toneelschrijver (en medeliefhebber van Plutarchus) William Shakespeare een exemplaar. Inderdaad, een stukje uit Montaignes werk verschijnt knap gepikt in *De storm* en heeft hem misschien wel geïnspireerd tot een van zijn beroemdste zinnen: ‘Dit boven alles: blijf trouw aan jezelf.’ De boeken die Montaigne puur voor zichzelf had geschreven blijken voor iedereen te zijn, en ze werden wat we tegenwoordig bestsellers noemen (en zijn dat tot op de dag van vandaag nog steeds).

Montaigne vierde de voltooiing van zijn werk en het succes ervan door iets te doen wat hij vele jaren niet meer gedaan had: reizen. Ogenscheinlijk moest hij van Frankrijk naar Italië voor zaken, maar hij gebruikte de reis vooral als een kans om nieuwe plekken te zien en nieuwe ervaringen op te doen, terwijl hij ondertussen bleef leren, schrijven en dingen in zich opnam.

Hij verkende een oude ruïne. Hij zat onder een boom terwijl hij een boek las. Hij liep in de straten van Rome waar hij hardop tegen Caesar en Cicero sprak, ‘hun beroemde namen mompelen in mijn mond en hen laten weerklinken in mijn oren’. Hij zat in een herberg, zijn essays voor hem uitgespreid, opgetogen over iets wat hij had geschreven of, als hij zich ervoor schaamde, dan aarzelde hij niet om het te veranderen. Hij was getroffen door een inspirerende ingeving, vertrouwde een paar zinnen aan het papier toe zodra ze in hem opkwamen. Hij kocht een nieuw boek, waarmee hij nog een zwaar boek aan zijn zadeltas-

sen toevoegde. ‘Boeken zijn,’ zei hij, ‘de beste voorraden die een man met zich mee kan nemen op zijn levensreis.’

Uiteindelijk kon hij zich niet geheel terugtrekken uit het openbare leven. Geen enkele wijze man kan dat. Hij gaf advies over de versterkingen van het parlement. Hij werd tot kamerheer benoemd door Hendrik van Navarra, de volgende koning van Frankrijk. Hij organiseerde etentjes voor belangrijke gasten. Hij ging op diplomatieke reizen. Hij correspondeerde met de vooraanstaande denkers van zijn tijd. Hij werd verkozen tot burgemeester van Bordeaux, nu een grote en belangrijke stad, en toen opnieuw verkozen. Op een bepaald moment kwam de door hem gevreesde vervolging en hij werd in de Bastille ge-goooid. Maar zijn beroemdheid redde hem en hij werd bevrijd door Catharina de’Medici. Gedurende dit alles bleef hij steeds lezen, schrijven en herzag hij zijn essays. Zelfs in de laatste maanden van zijn leven, adviseerde hij koning Hendrik III en probeerde hij hem in een filosoof-koning te veranderen.

Hij had in Rome gevraagd of hij een ereburger kon worden, maar hij was in feite een wereldburger. Een vriend voor zichzelf en iedereen, hij leefde buiten de tijd en plaats; hij verbleef en sprak met ‘de meest waardige geesten, die in de beste tijden hebben geleefd’ en had dat sinds zijn jeugd zo gedaan.

Hij liet zijn sporen niet na in de politieke arena of op het slagveld, en zelfs niet in de vorm van wetenschappelijke doorbraken of een wetenschappelijk werk. In plaats daarvan hield hij vast aan het opleidingsexperiment dat terugging tot zijn jeugd, zijn vaders visie voor zijn zoon, en de poging van de zoon om zichzelf te bewijzen dat hij alle verwachtingen die zijn leraren van hem hadden en de moeite die ze in hem hadden gestopt waard was. Hij had een onbekend en uniek continent verkend: zichzelf.

Hij had meer vragen gesteld dan hij had beantwoord, meer gelezen dan hij had geschreven, meer gezien dan hij had begre-

pen. Hij had geprobeerd om zichzelf en zijn tijd in perspectief te plaatsen. ‘Het zal heel wat zijn,’ schreef hij, ‘als over honderd jaar de mensen op een algemene manier herinneren dat er in onze tijd burgeroorlogen in Frankrijk waren.’ Hij wist dat hij grotendeels vergeten zou zijn. Hij weigerde te wanhopen. Hij weigerde om de mensheid af te schrijven. Daardoor was hij een echt wijze man.

Wat kunnen we zeggen dat we weten, wat kunnen we zeggen dat we hebben geleerd van het leven van Montaigne? Allereerst dat opleiding niet iets is wat ophoudt. We weten dat een opleiding, zelfs als die in het begin door een ander in gang is gezet, wij daar zelf uiteindelijk de leiding over nemen. We moeten onszelf onderwijzen als we iets willen leren. We weten van Montaigne dat het ego de vijand is van wijsheid, dat hoogmoed de belemmering voor kennis vormt. We leren van zijn voorbeeld de behoefte om altijd nieuwsgierig te zijn, altijd vragen te stellen, altijd open te staan, altijd bereid om iets nieuws te leren. Tot slot begrijpen we dat we leren om te kunnen leven, dat alle prestaties verbleken in vergelijking met dat zeldzaamste van zeldzame dingen: zelfbewustzijn.

Zijn opleiding begon met een frisse blik en was gebaseerd op onconventionele methodes, het meest unieke wezen dat nooit stopte. Als jongeman legde hij uit: ‘Ik studeerde om op te kunnen scheppen; later, een klein beetje, om mezelf wijzer te maken. Nu doe ik het voor mijn vermaak, niet voor wat het me oplevert.’

Hij bleef leren totdat hij overleed, en inderdaad, de vragen die hij stelde, de innerlijke reis die hij zo welsprekend beschrijft, wordt door ieder van ons nu voortgezet.

Als we dapper en gedisciplineerd genoeg zijn om de taak die hij ons voorlegt op ons te nemen.